

Ewa Rogowska-Cybulska

O motywach religijnych w etymologiach ludowych polskich nazw miejscowości

Język - Szkoła - Religia 7/2, 77-88

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O MOTYWACH RELIGIJNYCH W ETYMOLOGIACH LUDOWYCH POLSKICH NAZW MIEJSCOWOŚCI

Konsekwencją i zarazem przejawem tego, że nazwy własne, a zwłaszcza nazwy miejscowe „zawsze w szczególny sposób intrygowały użytkowników języka”¹, jest częste i od dawna zaświadczone poddawanie ich reinterpretacji etymologicznej, zwanej tradycyjnie etymologią ludową, synchroniczną, asocjacyjną, naiwną, potoczną, nienaukową lub pseudoetymologią². Zjawisko to polega „na kojarzeniu jakiegoś wyrazu z innym, podobnie brzmiącym, ale nie pozostającym w żadnym związku pochodzeniowym z danym wyrazem”³.

W badaniach nad etymologią ludową wyodrębnią się na ogół dwie jej postaci. Pierwsza, która wcześniej (już w XIX w.) wzbudziła zainteresowanie językoznawców, polega na zmianie – w wyniku nawiązania semantycznego – postaci wyrazu, a jej przykładem jest współczesna nazwa świętokrzyskiej wsi *Czartoszewy*⁴, będąca efektem przekształcenia pierwotnej formy *Czatoszewy* (utworzonej od imienia *Czatosz*) pod wpływem adideacji do rzeczownika *czart*. Drugi wariant etymologii ludowej – i ten mnie w niniejszym artykule interesuje – ogranicza się do utożsamienia części lub całości wyrazu z elementami znanymi z innych wyrazów⁵ bez wpływu na jego postać formalną.

Etymologii ludowej tego drugiego typu podlegają zarówno wyrazy pospolite, jak i nazwy własne. O ile jednak w wypadku apelatywów proces ten może przybrać formę zmian zachodzących wyłącznie w świadomości językowej, niekiedy niezauważalnych dla zewnętrznego obserwatora, to w wypadku propriów nowa motywacja musi zostać ujęzykowiona. Wynika to ze statusu nazw własnych,

¹ E. Michow, *Legenda Kielc zamknięta w nazwie. Studium etymologiczne i kulturowe*, Kielce 2008, s. 24.

² Tamże, s. 13. Por. też W. Cienkowski, *Teoria etymologii ludowej*, Warszawa 1972, s. 61.

³ A. Dąbrowska, *Język polski*, Wrocław 1998, s. 29.

⁴ E. Michow, *Etymologia ludowa w świętokrzyskich toponimach*, „Respectus Philologicus”, nr 10 (15), 2006, s. 159.

⁵ W. Cienkowski, dz. cyt., s. 30.

mianowicie z faktu, że „używane współcześnie nazwy własne, np. imiona, większość nazwisk, nazw miejscowości, rzek i gór, nie mają znaczenia leksykalnego (słownikowego)”⁶. Z drugiej jednak strony przyjmuje się, że „choć podstawową funkcją nazw własnych jest wyznaczanie, wskazywanie obiektu indywidualnego w celu odróżnienia go od innych, mogą one w różny sposób wyrażać różne znaczenia”⁷ i wymienia się następujące typy znaczeń nazw własnych: kategoriałne, gramatyczne, emotywnie, metaforyczne, pragmatyczne, asocjacyjne, historyczne, strukturalne i etymologiczne⁸. Nie ulega wątpliwości, że w powstawaniu etymologii ludowej nazw własnych szczególną rolę odgrywa znaczenie asocjacyjne (skojarzeniowe), w obrębie którego wyróżnia się znaczenia dwojakiego rodzaju: „1. w związku z szeroko pojętymi cechami referenta, ujmującymi jego właściwości fizyczne i psychiczne, wytwory działalności i uczestnictwo w społeczeństwie. Np. *Jadwiga Puzynina* to wybitny współczesny językoznawca polski, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, autorka książki pt. »Język wartości«; i 2. w związku z przejrzystością znaczeniową wyrazu pospolitego, od którego utworzona została nazwa własna, np. n. m. *Jeziorna, Nowy Targ*”⁹. Etymologię ludową nazw miejscowych skłonna byłabym widzieć jako działanie zmierzające do powiązania w odniesieniu do tej samej nazwy własnej obu podtypów jej znaczenia asocjacyjnego.

Etymologia ludowa nazw miejscowych polegałaby zatem na uzupełnieniu narzucającej się motywacji formalnej tych nazw – niezależnej od ich pierwotnej motywacji formalnej – odpowiednią motywacją semantyczną. Potrzeba umotywowania w ramach etymologii ludowej genezy nazwy przybiera na ogół formę narracji (zwłaszcza w podaniach etymologicznych¹⁰), ewentualnie rozwiniętego opisu (zwłaszcza opisu sytuacji). Zarówno w takich narracjach, jak i w opisach motywujących etymologie ludowe polskich nazw miejscowych bardzo często pojawiają się motywy religijne.

Wątek religijny występuje zresztą też w niektórych dawnych etymologiach ludowych objaśniających nazwę naszej ojczyzny. Jedną z nich, zapisaną po raz pierwszy w „Kronice czeskiej” z 1541 r., streszcza następująco w „Nowych Atenach” z r. 1745 Benedykt Chmielowski, powołując się na Paprockiego:

⁶ Z. Kaleta, *Teoria nazw własnych, [w:] Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa – Kraków 1998, s. 25.

⁷ Tamże, s. 28.

⁸ Tamże, s. 25–27.

⁹ Tamże, s. 26.

¹⁰ Osobny artykuł podaniom etymologicznym poświęca Małgorzata Brzozowska (*Etymologia ludowa w „podaniach etymologicznych” a konotacja nazw własnych, [w:]* tejsze, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin 2009, s. 128–144). O nurcie etymologicznym w literaturze wspomina też Elżbieta Michow (dz. cyt., s. 24–26).

Paprocki zaś ingeniose racjocynuje, że za Mieczysława I Xiążęcia Polskiego, gdy Polacy Wiarę Ś. przyjmowali i wielkimi do Chrztu Ś. kupami przystępowali, tedy Kapłani z Czechów na to wokowani, kupy od kup distinguendo, pytali się: Czy jesteście polani? id est już ochrzczeni? tedy ci co byli ochrzczeni, odpowiadali: Jesteśmy polani, stąd Polani, czyli Poloni poszło Polakom in nomen gloriosum¹¹.

Z inną „religijną” etymologią tej nazwy wystąpił w XVII wieku ksiądz Wojciech Dębołęcki, który dowód, że polszczyzna była językiem Adama i Ewy, oparł m.in. na przykładzie choronimu *Polska*, wyprowadzanego poprzez postać *Polaszczyzna* z choronimu *Palestyna*¹².

Celem tego artykułu nie jest przegląd wszystkich etymologii polskich nazw miejscowych zawierających motywy religijne, lecz ukazanie ogólnych mechanizmów funkcjonowania motywów religijnych w obrębie etymologii ludowej, toteż przywołam tu tylko kilka wybranych etymologii ludowych.

I

Motywacja religijna przejawia się w etymologiach ludowych polskich nazw miejscowych dwójako: 1) poprzez dobieranie na wyraz podstawowy (lub jeden z wyrazów podstawowych) dla danej nazwy miejscowej wyrazu pospolitego związanego z wiarą lub religią albo nazwy własnej występującej w piśmiennictwie religijnym – i wykazywanie zasadności tego doboru, 2) poprzez uzasadnianie doboru na wyraz podstawowy danej nazwy miejscowej wyrazu należącego do innego pola semantycznego okolicznościami o charakterze religijnym.

W obu wypadkach możliwe są odwołania zarówno do – najczęściej – religii katolickiej, jak i – rzadziej – do wiedzy i wyobrażeń na temat pogańskich wierzeń naszych przodków.

Przykładem pierwszego typu motywacji religijnej dla etymologii ludowych nazw miejscowych jest etymologia nazwy *Myszyniec*¹³, przytoczona przez Oskara Kolberga jednym z tomów „Ludu polskiego”:

¹¹ http://ortografia4.appspot.com/wiki/Etymologia_nazwy_Polska#Etymologie_ludowe [dostęp 2.06.2011]

¹² Z. Brocki, *Kot i kotwica*, Gdynia 1961, s. 70–72.

¹³ O etymologii naukowej tej nazwy tak pisze S. Rospond: „Prawdopodobnie od pierwszego osadnika tej z początku małej puszczańskiej siedziby o przydomku *Mysz* (por. *Myszków*, *Myszkowice*, *Myszyn*) powstała n. dzierz. z przyr. *-iniec* [...]. Można by też przypuścić n. top. *Myszyniec* od *mysz*, jak *sowiniec* od *sowy*” (S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984, s. 239).

Myszyniec miasteczko w b. puszczy myszyńskiej i w okolicy z wyrobu płócien głośniej, nad rzeczką Rosogą, uważane za nowożytną stolicę Kurpiów, więc za najważniejsze po Ostrołęce miasto puszczańskie. Jan Kazimierz przywilejem z r. 1654 poruczył Jezuitom (łomżyńskim) zbudowanie kaplicy w puszczy, którą przewano kościółkiem Missyi (zład: Myszyniec)¹⁴.

Etymologię ludową *Myszynica* można ująć w postaci następującej definicji strukturalnej (parafrazy słowotwórczej) znaczenia asocjacyjnego tej nazwy: ‘miasteczko w Puszczy Kurpiowskiej, które powstało w miejscu kaplicy misji jezuickiej (powołanej w r. 1654 przez Jana Kazimierza)’. Na marginesie tego objaśnienia warto zauważyć, iż etymologia ludowa nazwy *Myszyniec* dowodzi, że autorami koncepcji etymologicznych tworzonych w ramach etymologii ludowej nie są wyłącznie przedstawiciele warstw niewykształconych.

Przykładami etymologii ludowych wywodzących nazwę miejscową od leksemu o znaczeniu religijnym, ale inspirowanych wiedzą o wierzeniach pogańskich są natomiast etymologie nazw kociewskich miejscowości *Swarożyn* i *Belno*. Nazwę *Swarożyn*¹⁵ od imienia pogańskiego bożka *Swaroga* wyprowadza legenda opracowana przez Romana Landowskiego w książce „Jasna i Dersław”:

W miejscu, w którym niegdyś stał pomnik bożka, powstała osada do dziś zwana Swarożyn¹⁶.

O wiązaniu nazwy *Belno* z *Belbogiem* informuje natomiast Kazimierz Nitsch, krytykujący trafność tej etymologii:

z ustnie wygłaszanych przytoczę tłumaczenie wsi *Belna* na Kociewiu jako miejsca poświęconego niegdyś «Belbogowi». [...] *Belno* pochodzi od *bedlek*, pospolitej ludowej nazwy «grzybów w ogóle» [...]; właścicielowi majątku może być przyjemniej wywodzić tę nazwę od dawnego kultu pogańskiego, ale przeciw niemu świadczy tak leżące tuż obok *Bedlenko*, jak i ta okoliczność, że od *Białego boga* nazwa po polsku czy kaszubsku musiałaby brzmieć *Bielno*¹⁷.

¹⁴ O. Kolberg, *Dziela wszystkie*, t. 27, *Mazowsze*, cz. IV, s. 28.

¹⁵ Jak podaje B. Kreja, nazwa ta w ciągu wieków miała kilka form: *Swarzyszewo*, *Swarzystów*, *Swarocin* i *Swarożyn*. Trzy pierwsze to warianty morfologiczne utworzone od nazwy osobowej *Swarzysz* (z przyrostkiem *-ewo*), *Swarzyst* (z przyrostkiem *-ów*) lub *Swarota* (z przyrostkiem *-ino*), czwarta powstała jako skutek niewłaściwego odczytania starych zapisów typu *Swarozino*, gdzie litera *-z-* oddawała głoskę *-ć-*, a została zinterpretowana jako *-ż-* (B. Kreja, *Nazwy miejscowe Kociewia i okolic*, Gdańsk 1988, s. 128).

¹⁶ R. Landowski, *Jasna i Dersław*, Gdańsk 1998, s. 40–45.

¹⁷ K. Nitsch, 1994, *Mowa ludu polskiego*, [w:] tegoż, *Świat mowy polskiej*, wybór i oprac. S. Urbańczyk, Warszawa, s. 125–126.

Na wyrazy podstawowe mogą też być w niektórych etymologiach ludowych nazw polskich miejscowości kreowane słowa, które funkcję terminów religijnych pełnią tylko w jednym ze swoich znaczeń. Taka sytuacja dotyczy na przykład etymologii ludowej nazwy wsi *Boleszyn* w pobliżu Lidzbarka, zamieszczonej na stronie internetowej ziemi lubawskiej. Według autorów artykułu poświęconego Boleszynowi jego nazwa ma pochodzić od przymiotnika *Bolesna* stanowiącego składnik wyrażenia *Matka Boska Bolesna*:

W ołtarzu głównym znajduje się uznawany za cudowny obraz Matki Bożej Bolesnej namalowany przez nieznanego autora. Obraz jest zasłaniany obrazem Matki Bożej Różańcowej. Temu cudownemu obrazowi wieś prawdopodobnie zawdzięcza swoją obecną nazwę. Według legendy ochronił On okolicznych mieszkańców przed epidemią cholery, która wybuchła na przełomie XVII i XVIII wieku. Parafianie żarliwie modlili się wówczas przed cudownym obrazem, dzięki czemu epidemia ominęła ich miejscowość. Od tamtej pory kult Matki Bożej Bolesnej zaczął się szybko rozszerzać, a wierni złożyli śluby, że co roku w drugą niedzielę października będzie odprawiana msza święta dziękczynna za cudowne ocalenie wsi¹⁸.

Nazwie *Boleszyn* można zatem przypisać parafrazę (peryfrazę?) słowotwórczą ‘miejscowość, w której znajduje się cudowny obraz Matki Bożej Bolesnej’. O tym, że rdzeń *bol-* nie musi w etymologiach ludowych nazw miejscowości kojarzyć się z bólem Bożej Rodzicielki, świadczy np. jedna z etymologii ludowych nazwy *Bolewice*, która *boleści* zaproponowanej na podstawie onomazjologiczną tej nazwy nadaje charakter świecki:

nazwa „Bolewice” pochodzi od pierwszych osadników. Była to początkowo biedna osada, do której zsyłano za karę robotników z okolicznych folwarków. Tutaj cierpieli prawdziwą biedę, stąd tłumaczenie nazwy od słowa „boleść”¹⁹.

Druga przyczyna obecności motywów religijnych w etymologiach ludowych nazw miast i wsi to potrzeba wykazania zasadności doboru na wyraz podstawowy (wyrazy podstawowe) danej nazwy miejscowej wyrazu (wyrazów) z innego pola semantycznego niż słownictwo religijne. Przykładami tego typu etymologii ludowej są dwa nienaukowe objaśnienia nazwy *Częstochowa*. O jednym pisze m.in. Jan Miodek w artykuliku pt. *Etymologiczne pułapki*, kontrastując je z naukową etymologią tej nazwy:

¹⁸ <http://ziemialubawska.blogspot.com>. [dostęp 12.05.2011]

¹⁹ <http://www.parafiabolewice.pl/Parafia/HistoriaParafii/tabid/59/Default.aspx> [dostęp 2.06.2011]

Częstochowa <osada Czestocha (późn. Częstocho)> – jest mniej atrakcyjna od popularnego uzasadnienia: Częstochowa, bo wieża klasztoru często się chowa pątnikom podążającym na Jasną Górę²⁰.

Wspomina o nim również Maria Malec w *Słowniku etymologicznym nazw geograficznych Polski*:

Etymologia ludowa wywodzi nazwę *Częstochowa* z wyrażenia często (się) chować, ponieważ wyniosłe wzgórze z sylwetką klasztoru to ukazuje się z daleka zbliżającym się pielgrzymom, to chowa za okolicznymi wzgórzami²¹.

Charakter religijny ma w tej etymologii zarówno nieujęzycowiony w nazwie subiekt zjawiska motywującego nazwę miasta (co się chowa? – *wieża klasztoru, wyniosłe wzgórze z sylwetką klasztoru*), jak i jego odbiorca (komu się chowa? – *pątnikom, pielgrzymom*). Nawet „krótsze” warianty tego uzasadnienia uwzględniają religijną motywację jednego z uzupełnień czasownika *chować*; albo – jak internetowy słownik terminów gramatycznych – uszczegółwiają tylko informację o obserwatorach zmiennego widoku i podają ogólnie, że to Częstochowa „zmiernym ku niej pielgrzymom często się chowa za wzniesieniami”²², albo – jak Witold Cienkowski w *Tajemnicach imion własnych* – konkretyzują przedmiot postrzegania, ale nie dodają, komu się ów *klasztor ze słynną wieżą* chowa, por.

Częstochowa ma się nazywać rzekomo dlatego, że kiedy się do niej przybliżamy, „często chowa” się wskutek nierówności terenu. [...] Wcale nie jeżdżono do niej często, z daleka w ogóle nie było jej widać, gdyż klasztor ze słynną wieżą powstał znacznie później, kiedy nazwa miasta już się utrwaliła²³.

W świetle innej etymologii ludowej, znanej mi tylko w wersji ustnej, *Częstochowa* to ‘miejsce słynące z obrazu Matki Boskiej Częstochockiej, który się często chowa (= jest często chowany) za innym świętym obrazem i uroczyscie odświeżania podczas specjalnych okazji’. W objaśnieniu tym nieujęzycowiony w nazwie miasta element motywowany religijnie (obraz Matki Boskiej Często-

²⁰ J. Miodek, *Etymologiczne pułapki*, [w:] tegoż, *O języku do kamery*, Rzeszów 1992, s. 56.

²¹ M. Malec, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003, s. 61.

²² http://www.edupedia.pl/words/index/show/489135_sownik_terminow_gramatycznych-etymologia.html [dostęp 2.06.2011]

²³ W. Cienkowski, *Tajemnice imion własnych*, Warszawa 1992, s. 141.

chowskiej) występuje jako obiekt czynności, od której nazwa miasta ma pochodzić.

Jeszcze inna pseudoetymologiczna wykładnia semantyczna toponimu *Częstochowa*: ‘miejscowość z klasztorem, w którym okoliczna ludność często chowała się przed najeźdźcami’, podana przez internautę o nicku trishya, wyznacza elementowi motywowanemu religijnie (klasztorowi jasnogórskiemu) rolę okolicznika miejsca czynności, której nazwa rzekomo motywuje ów toponim, por.

Do Częstochowy ludność uciekała przed najeźdźcami, bo się w tym klasztorze często mogła chować [...]²⁴.

Powyższa etymologia potoczna, nawiązując do utrwalonego w pamięci zbiorowej, głównie dzięki powieści Henryka Sienkiewicza, stereotypu klasztoru jasnogórskiego jako twierdzy dającej schronienie okolicznej ludności podczas potopu szwedzkiego, wątek religijny traktuje pobocznie, akcentując „świeckie” funkcje klasztoru.

Dowodem na to, że etymologie ludowe wywodzące nazwy miejscowości od czasownika *chować* nie muszą mieć motywacji religijnej, jest ludowa interpretacja nazwy kociewskiej wsi *Lubichowo*²⁵, w świetle której *Lubichowo* to po prostu ‘miejscowość, która lubi chować się przed podróżnymi’. W opracowanej przez Romana Landowskiego legendzie etymologicznej o Lubichowie wieś „chowała się” księciu Grzymiśławowi²⁶.

Również w tej grupie etymologii ludowych pojawiają się objaśnienia nawiązujące do realiów pogańskich, jak jedna z etymologii nazwy *Kurzętnik*, odnoszącej się do wsi w pobliżu Nowego Miasta Lubawskiego, podana na stronie internetowej poświęconej ziemi lubawskiej:

Istnieje jednak grono historyków, które twierdzi, że etymologia nazwy *Kurzętnik* wywodzi się *od kurzu, a to dlatego, że na górze kurzętnickiej za czasów pogańskich płonął wieczny ogień święty, z którego się po prostu kurzyło, co widoczne było z daleka, a również wskazywało dogodnie przejście przez Drwęcę*²⁷.

Niekiedy motywy religijne zajmują dość odległe miejsce w parafrazie słowotwórczej rekonstruującej z opowieści etymologicznej motywy nadania danej

²⁴ <http://www.wloski.ang.pl/forum/inne/174284> [dostęp 17.06.2012].

²⁵ W świetle etymologii naukowej „własność *Lubicha* ew. *Lubiecha* (por. 1570 r. *Lubiechowa villa*), czyli jest to n. dzierz.” (S. Rospond, dz. cyt., s. 192).

²⁶ R. Landowski, dz. cyt., s. 76–80.

²⁷ <http://ziemialubawska.blogspot.com>. [dostęp 12.05.2011]

miejsowości tej właśnie nazwy. Tak jest w wypadku nazwy miasta *Tychy*²⁸, której powstaniu poświęcona jest m.in. następująca legenda:

Za dawnych czasów, kiedy w Tychach jeszcze kościoła parafialnego nie było, mieszkańcy osady, położonej w miejscu późniejszych Tychów, musieli chodzić do kościoła w Mikołowie, oddalonego o przeszło jedną milę. Droga biegła przez lasy rozciągające się między Mikołowem a Tychami, pełne drapieżnych wilków. Pobożni pielgrzymi nieraz słyszeli w lesie straszliwe wycie wilków, nazwali więc powstałą tam później osadę „Wilkowyje”. Nieraz też musieli przed nimi uciekać i dopadali swych siedzib „zdyszani”. Stąd utarła się nazwa osady: „Dychy”, którą później zmieniono na „Tychy”²⁹.

Parafraza słowotwórcza odpowiadająca etymologii nazwy *Tychy* podanej w tej legendzie mogłaby przybrać postać: ‘miejsowość, której pobożni mieszkańcy byli często zdyszani po udanej ucieczce przed wilkami, których wycie słyszeli, wracając przez las z kościoła w Mikołowie’. Przypisanie motywom religijnym funkcji celu pieszych podróży mieszkańców Tych do Mikołowa, tylko pośrednio związanego z okolicznościami tłumaczącymi nazwę – zdysaniem po ucieczce przez las – sprawia, że motywy te stanowią fakultatywny element podania. Istnieje też wersja legendy etymologicznej Tych, w której rolę wypraw do kościoła przejmują wyprawy na targ, por.

Miasto otoczone jest lasami Puszczy Pszczyńskiej. Kiedy jeszcze Tychy były małą wioską wyrosła koło browaru książęcego mieszkańcy udawali się lasem do targu w Mikołowie. Wracając stamtąd wieczorem bądź nocą niejednokrotnie słyszeli głosy wilków, uciekając przed dzikimi zwierzętami. Stąd też pierwotna nazwa ‘dychy’ (mieli ponoć dyszeć), z czasem zmieniona na Tychy. Argument za tą teorią to nazwa sąsiedniej wsi (dzisiaj przedmieścia) Wilkowyje, widocznie o podobnej etymologii³⁰.

II

Motywy religijne w etymologiach ludowych polskich nazw miejscowości przybierają zatem różną formę, ale ich funkcje są dość podobne. Niezależnie od tego, czy w świetle tych etymologii nazwy miejscowe motywowane są – jak

²⁸ Według etymologii naukowej „od *Tymoteusza* było zdrobnienie *Tych*, a od niego nazwa rodowa *Tychy* [...] Mniej prawdopodobna byłaby etymologia od niem. *Teich* = ‘staw’, potem spolszczenie *Tych(y)*” (Rospond, dz. cyt., s. 405).

²⁹ <http://www.umtychy.pl/arttykul.php?s=82,872> [dostęp 2.06.2011]

³⁰ <http://www.historycy.org/index.php?showtopic=8259&st=30> [dostęp 2.06.2011]

Myszyniec wywodzony od *misji* – wyrazami należącymi do słownictwa religijnego, czy – jak *Częstochowa* wyprowadzana od zwrotu *często chowa* – wyrazami nienależącymi do tego zbioru, obecność motywów religijnych służy podniesieniu prestiżu motywowizowanej w ten sposób nazwy własnej i miejscowości noszącej tę nazwę.

Głównie z tego powodu wiele współczesnych tekstów przedstawiających etymologie ludowe, w których zawarte są motywy religijne, zwłaszcza tekstów reprezentujących piśmiennictwo regionalne, nie dysponując na poparcie tych hipotez argumentami ściśle językoznawczymi, stara się te etymologie uprawdopodobnić, wymieniając w funkcji wyrazów podstawowych kilka wyrazów pokrewnych i/lub obudowując opowieści etymologiczne licznymi szczegółami topograficznymi i historycznymi, mającymi – w odróżnieniu od okoliczności bezpośrednio przywoływanych w opowieści etymologicznej – bezpośrednio lub przynajmniej pośrednie potwierdzenie w faktach. Przykład takiej prezentacji etymologii ludowej stanowi tekst poświęcony jednej z etymologii ludowych nazwy wsi *Chrzelice*³¹ w powiecie prudnickim, zamieszczony na stronie internetowej tej miejscowości. Etymologia ta kojarzy nazwę wsi z wyrazami *chrzcic*, *chrzcieliciel* oraz *chrzcielnica* i wpisuje powstanie tej nazwy w legendę o świętych braciach Cyrylu i Metodym. Tekst otwiera fragment opowiadania pt. „O popowym lasku i chrzcelickim zamku” autorstwa śląskiego pisarza i gawędziarza Rafała Urbana (1893–1972), por.

[Święci Cyryl i Metody] Ochrzcili Ślązaków i Krakowiaków jako pierwszych ze wszystkich Polaków. A żeby ochrzcić dokładnie tych nie okrzyszanych i nie umytych dzikusów, kazali budować na chrzcielickim zamku, który wtedy jeszcze drewnianym grodziskiem był i zgoła inaczej się nazywał, studnię szeroką i murowaną. Nazywa się taka studnia baptysterion, czyli chrzcielnica. A stąd właśnie te Chrzcielnice pochodzą. Bo Chrzcielice to znaczy chrzcielice³².

Już w świetle tego opowiadania etymologię ludową nazwy *Chrzelice* można ująć w postaci parafrazy słowotwórczej uwzględniającej jednocześnie kilka wyrazów należących do rodziny słowotwórczej czasownika *chrzcic* (*ochrzcić*, *chrzcielnica*, *chrzcelice*, *chrzcieliciel*): ‘miejscowość, w której święci Cyryl i Metody wystąpili w funkcji chrzcielców, czyli chrzcielicieli, okolicznej ludności, udzielając jej na terenie starego grodziska chrztu świętego, zbudowawszy tam

³¹ Ten sam tekst podaje, że Rospond rekonstruuje pierwotną postać *Chorzelice* i interpretuje ją jako nazwę patronimiczną od antroponimu *Chorzela*. Dwie inne etymologie ludowe wyprowadzają nazwę *Chrzelice* od rzeczowników *krzela* ‘skrzela’ oraz *krze* ‘krzewy’.

³² http://www.chrzelice.pl/nazwa_wsi.php [dostęp 2.06.2011]

w tym celu studnię pełniącą funkcję chrzcielnicy'. Wielość wyrazów wyjaśniających genezę nazwy i oplatających ją siecią uzasadnień (miejscowość nazywa się *Chrzelice*, bo była tu *chrzcielnica*, działali tu *chrzcielice* 'chrzciciele' i odbył się *chrzest*) ma zapewne podnieść wiarygodność przedstawianej koncepcji. Tekst ze strony internetowej jednak jeszcze dodatkowo próbuje uprawdopodobnić etymologię ludową nazwy wsi i inne elementy legendy, podając szczegółowe informacje o charakterze topograficznym, por.

W tym właśnie okresie wg legendy obaj bracia z Moraw zawędrowali aż na nasze ziemie gdzie mieli udzielać nauk oraz chrztu chrzelickiej i okolicznej ludności. Czynili to najprawdopodobniej na terenie starego grodziska, gdzie później stanął gotycki zamek będący już dzisiaj tylko ruiną otoczoną małym, zaniedbanym parkiem krajobrazowym.

oraz zarysowując ogólne tło historyczne, por.

[Oparta jest na motywach legendy] o dwóch misjonarzach braciach, świętym Cyrylu (826-869 pierwotnie Konstantyn, dopiero po wstąpieniu do klasztoru przybrał imię Cyryl) i świętym Metodym (815-885), którzy znacząco przyczynili się do wprowadzenia ziem słowiańskich w krąg kultury chrześcijańskiej. Na prośbę księcia morawskiego Rościława w 863 roku udali się na Morawy, aby szerzyć tam chrześcijaństwo. [...] W tym właśnie okresie wg legendy obaj bracia z Moraw zawędrowali aż na nasze ziemie gdzie mieli udzielać nauk oraz chrztu chrzelickiej i okolicznej ludności³³.

Dla podniesienia prestiżu miejscowości poprzez nawiązanie w etymologii ludowej jej nazwy do motywów religijnych autorzy etymologii ludowych odwołują się zazwyczaj do stereotypów, głównie dwójakiego rodzaju. Stereotypy pierwszego typu dotyczą konkretnych miejscowości i utrwalone są w wyróżnio-

³³ Ujmowanie podania etymologicznego nazwy *Chrzelice* jako faktu historycznego spotkało się z krytyką na stronie „Pałace Śląska”: „Początki historii Chrzelic sięgają drugiej połowy XIII, a pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1316 r. Współcześnie istnieje moda na cofanie metryk miejscowości i zabytków oraz przedstawianie legend jako faktów. W przypadku Chrzelic nie dawno dowiedzieliśmy się, że około 863 r. przebywali w nich święty Cyryl i święty Metody, którzy dokonali w tym miejscu chrztu mieszkańców i stąd pochodzi nietypowa nazwa miejscowości. To ciekawa legenda tłumacząca pochodzenie nietypowej nazwy wioski, gorzej iż znalazły się osoby które prezentują ją jako fakt historyczny. Posuwając się ich tokiem rozumowania, nazwa Chrzelice może równie dobrze pochodzić od chrztu miejscowej ludności mającego miejsce w II połowie X w., bądź nawet w połowie XI w., po reakcji pogańskiej w księstwie Piastów i najeździe Brzetysława”. http://www.palaceslaska.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=755:chrzelice&catid=11&Itemid=44 [dostęp 2.06.2011]

nych przez Zofię Kaletę znaczeniach asocjacyjnych nazw miejscowych. Mogą one mieć charakter ogólnopolski, jak w wypadku Częstochowy, o której powszechnie wiadomo, że zdążają ku niej pielgrzymki i że obraz Matki Boskiej w jasnogórskim klasztorze bywa często zasłaniany i odsłaniany, albo lokalny, jak w wypadku Boleszyna, o którym *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* podaje m.in. następującą informację:

Boleszyn słynął z pielgrzymek, które wierni podejmowali do cudownego obrazu Matki Boskiej Bolesnej, znajdującego się w tutejszym kościele. Na odpusty przychodziło tu mnóstwo ludzi z Królestwa i Mazur³⁴.

Stereotypy drugiego rodzaju odnoszą się ogólnie do wyobrażeń na temat sposobów powstawania miejscowości i można je wyabstrahować z licznych podań ajiologicznych. W ich świetle początek wsiom i miastom dawało zazwyczaj jakieś wyjątkowe wydarzenie, a o wyjątkowości tego wydarzenia decyduje najczęściej albo ranga społeczna uczestników³⁵ (np. król, książę, pan, znany bohater historyczny), albo rodzaj inicjowanego obiektu (np. zamek, mury obronne), albo szczególne okoliczności (np. niespodziewane spotkanie). Wyjątkowość tych elementów może też wynikać z ich sakralnego charakteru. Takimi sakralizującymi początki miejscowości bohaterami opowieści etymologicznych są m.in. biskup lub święty (np. święci Cyryl i Metody w podaniu o Chrzelicach), obiektami – kościół (legenda o Tychach), kaplica (podanie o Myszyńcu), klasztor (etymologia ludowa *Częstochowy*), chrzcielnica (podanie o Chrzelicach), cudowny obraz (etymologie ludowe *Częstochowy* i *Boleszyna*), posąg pogańskiego bożka (etymologia ludowa *Swarożyna*), święty gaj lub inne miejsce pogańskiego kultu (etymologie ludowe *Kurzętника* i *Belna*), a okolicznościami – cud (etymologia ludowa Boleszyna).

Motywy religijne należą do ulubionych przez twórców etymologii ludowych nazw polskich miast, wsi i osad sposobów podnoszenia prestiżu tych miejscowości. Bywa jednak i tak, że mimo narzucającej się możliwości kreatorzy etymologii ludowych rezygnują z odwołania się w nich do motywów religijnych, jak w wypadku etymologii ludowej wsi *Krzyżowice*:

Według etymologii ludowej Krzyżowice wzięły swą nazwę stąd, że dwie drogi we wsi krzyżowały się pod kątem prostym³⁶.

³⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. I, Warszawa 1880, s. 300.

³⁵ E. Brzozowska, dz. cyt., s. 136.

³⁶ http://www.krzyzowice.pl/o_krzyzowicach.html [dostęp 2.06.2011]

Religious motives in the etymologies of Polish folk names of the places

The aim of the article is to show the general mechanisms of functioning religious motives within folk etymology (morphological reinterpretation) that concerns Polish names of the places. They refer to the Catholic religion and the knowledge and image of heathen beliefs. The article proves that the religious motivation displays in folk etymologies of Polish names of the places in two ways: 1) by selecting a basic noun (or one of the basic nouns) for a particular name of the place a common noun connected with a belief or a religion, or a proper noun which appears in religious writings, next the justification of the legitimacy of the selection, as in the etymologies of the folk names *Myszyniec* (according to a folk etymology created from a noun *misja* (a mission)) and *Swaróżyn* (from the word *Swaróg*), 2) by the justification of the legitimacy of the selection for a basic noun a particular local name of the word which belongs to another semantic field of a religious character as in the folk etymologies of names *Częstochowa* ('a city which often hides from pilgrims' or 'a city famous for the picture of Virgin Mary, which is often hidden behind another picture and is shown on special occasions') and *Kurzętnik* (a place in which there was a lot of fire in heathen times).